

Katarzyna Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność*. „Liber”, Warszawa 2009, 382 ss.

Monografię tę trafnie określa podtytuł: służy ona zarówno studiom nad przeszłością prawa prywatnego współczesnej Europy, jak i stanowić może wprowadzenie do studiów nad kodyfikacją europejskiego prawa cywilnego. Zaopatrzona w bogaty aparat naukowy, a jednocześnie napisana przystępnie – o czym też decyduje jasna systematyka – jest ta monografia dziełem wybitnym.

Do podjęcia tak szeroko zakreślonego tematu autorka przygotowywała się od lat, publikując z tego zakresu wiele studiów. Pierwszym wielkim etapem tego opracowania była monografia ogłoszona w 1973 r., *Wielkie kodyfikacje cywilne*<sup>1</sup>. Określone w niej zostały granice badawcze w stwierdzeniu, iż trzy kodeksy: austriacki z 1811 r., francuski z 1804 r. i niemiecki, obowiązujący od 1900 r., stanowią jedną „rodzinę” praw współczesnego świata, mają bowiem wiele cech wspólnych.

Do tej rodziny dołączyła i Polska, choć na etapie późniejszym, po pierwszej wojnie światowej. Prace nad kodyfikacją prawa w Polsce, poprzedzone ogromnymi studiami porównawczymi, budziły zasłużone uznanie w całej Europie. Było to bowiem zadanie bez precedensu: na podstawie tych trzech, wspomnianych wyżej systemów prawa, oraz czwartego, rosyjskiego, tworzony był od podstaw polski system prawa. Słusznie więc autorka podkreśliła, iż Polska stała się interesującym „poligonem doświadczalnym” w dziedzinie badań komparatystycznych, służących unifikacji i kodyfikacji prawa. Dodanie tu polskich osiągnięć, przynajmniej w postaci kodeksu zobowiązań z 1933 r., nie byłoby żadną przesadą.

Celowi badawczemu, jaki sobie postawiła Katarzyna Sójka-Zielińska, służyły już jej wcześniejsze studia nad znaczeniem prawa rzymskiego dla działalności kodyfikacyjnej z końcem XVIII i z początkiem XIX stulecia, a także publikacje poświęcone poszczególnym w tej mierze osiągnięciom: austriackiemu (w poszczególnych rozdziałach poświęconych syntezie „Historii państwa i prawa Polski”)<sup>2</sup> i francuskiemu, podsumowanemu w osobnej monografii na temat Kodeksu Napoleona<sup>3</sup>. W poszczególnych wydaniach swego podręcznika *Historii prawa*, który od roku 1981 do chwili obecnej ma już 12 wydań, miała autorka okazję rozwijać swe poglądy na historię prawa prywatnego *à travers les siècles*.

Już w pracy o *Wielkich kodyfikacjach cywilnych XIX wieku* określiła autorka kolejność rozważań. Na pierwszym miejscu znalazł się nie Kodeks Napoleona – wskazywałby na to układ chronologiczny – lecz kodeks cywilny austriacki z roku 1811. Nie z uwagi na to, iż austriackie prace kodyfikacyjne rozpoczęły się wcześniej, lecz ze względu na ich ostateczny wynik. Ta kolejność przyjęła się w nauce polskiej, czego dowodem są liczne, w pełni pozytywne recenzje z tej publikacji, z obszernym artykułem recenzyjnym pióra Stanisława Salmonowicza na czele. Autor ten stwierdził, iż

„ze stanowiskiem tym należy się zgodzić także i z tego względu, iż *Code civil* był już dziełem zwycięskiej rewolucji, a kodyfikacja austriacka, choć późniejsza w cza-

<sup>1</sup> Katarzyna Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje cywilne XIX wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1973, ss. 222.

<sup>2</sup> *Historia państwa i prawa Polski*. T. III: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*. Pod red. Juliusza Bardacha i Moniki Senkowskiej-Gluck, Warszawa 1981. Katarzyna Sójka-Zielińska opracowała rozdział II, podrozdziały VI-VII (prawo i postępowanie cywilne Księstwa Warszawskiego) i rozdział V, podrozdziały VI-VIII (organizacja sądownictwa, prawo i postępowanie cywilne zaboru austriackiego).

<sup>3</sup> Katarzyna Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona. Historia i współczesność*, Warszawa 2007, ss. 268.

sie, była swego rodzaju sumą kompromisów społecznych i prawnych, jakie przyniosła z sobą era absolutyzmu oświeconego<sup>4</sup>.

Jest to więc kolejność merytorycznie uzasadniona. Przemawiać przeciwko niej może tylko jeden, nie w pełni naukowy argument: uważna lektura *Wielkich kodyfikacji* prowadzi do wniosku, iż najwyższą ocenę – nie pisząc tego *expressis verbis* – przyznała autorka Kodeksowi Napoleona, stawiając na drugim miejscu kodeks cywilny austriacki, a na trzecim miejscu kodeks cywilny niemiecki.

Część pierwsza omawianego tu dzieła stanowi wprowadzenie z zakresu historii doktryn prawno-politycznych: przedstawia rozwój myśli kodyfikacyjnej od czasów Odrodzenia aż ku koncepcji prawa natury, poprzez racjonalizm do liberalizmu okresu Oświecenia. Tu znalazło się też miejsce na omówienie polskich projektów kodyfikacji prawa w drugiej połowie XVIII w.

Przedstawienie programu kodyfikacji w państwach Rzeszy Niemieckiej kładzie główny nacisk na ideologię prawa natury (nie nazywałbym jej przedstawicieli mianem „jusnaturalistów”, s. 52!). Słusznie autorka z całej bogatej mozaiki prac kodyfikacyjnych Bawarii, Wirtembergii, Saksonii, Szlezwigu-Holsztyna, Prus wybrała tylko najważniejsze. Zwięzłe omówiony został kodeks bawarski Maksymiliana III Wittelsbacha (dzieło Wigileusa von Kreittmayra z 1756 r.), szerzej potraktowany Landrecht pruski z 1794 r. (dzieło, między innymi, Carla Gottlieba Svareza).

Czy można było tę prezentację rozszerzyć? Nie ulega wątpliwości, iż triada, tu zaprezentowana, odegrała i odgrywa rolę najważniejszą. Może jednak szkoda, iż nie zostały uwzględnione – oczywiście w skrócie – dzieje kodyfikacji szwajcarskiej, poczynając od prac Johanna Caspara Bluntschlego, twórcy kodeksu prawa cywilnego w kantonie Zurych (lata 1853-1855), przyjmowanego potem przez sąsiednie kantony. Wpłynął on po latach na dzieło Eugena Hubera, głównego twórcy szwajcarskiego kodeksu (*Zivilgesetzbuch*), który wszedł w życie w 1912 r. Choć jego moc obowiązująca ogranicza się do niewielkiego terytorium Szwajcarii, uchodzi on za dzieło na wysokim poziomie. W innym miejscu, w swej *Historii prawa*, uznała go autorka za najnowocześniejszy z kodyfikacji cywilnych Europy XIX i początku XX w.

Część druga (s. 81-173) poświęcona jest kodeksowi cywilnemu austriackiemu (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*, w skrócie: ABGB) z 1811 r. Część ta stanowi obszerne studium obejmujące dzieje prac kodyfikacyjnych, z uwzględnieniem roli poszczególnych ustaw w Galicji. Przedstawione zostały założenia ogólne ABGB, jego przepisy (prawo osobowe, spadkowe, rzeczowe, zobowiązań), dalej jego reformy w XIX i XX w. Kończą te rozważania rozdziały poświęcone nauce prawa cywilnego, ze szczególnym uwzględnieniem cywilistyki w ośrodkach naukowych Galicji, oraz roli jej przedstawicieli w życiu prawnym II Rzeczypospolitej.

Dla czytelnika polskiego istotne znaczenie mają rozważania poświęcone pracom nad kodyfikacją rozpoczętym w drugiej połowie XVIII w.; toczyły się one bowiem w czasie, gdy Austria brała udział w rozbiorach Polski. Na ziemiach polskich zaboru austriackiego wchodziły w życie zbiory norm będące kolejnymi etapami pracy kodyfikacyjnej, przede wszystkim kodeks cywilny dla Galicji Zachodniej (*Bürgerliches Gesetzbuch für Westgalizien*) z 1797 r. Pojawił się później w literaturze pogląd, iż nowe przyłączone ziemie polskie stały się swego rodzaju „poligonem doświadczalnym”, na którym wprowadzano projekty kodyfikacji „na próbę”, celem przeegzaminowania ich praktycznej wartości. Nie byłem tego poglądu – moim zdaniem niemającego oparcia w źródłach – zwolennikiem, i dlatego z satysfakcją stwierdzam, iż autorka również go nie podzieliła<sup>5</sup>. Władze austriackie dążyły bowiem do likwidacji odręb-

<sup>4</sup> Stanisław Salmonowicz: *O prawie cywilnym europejskiego mieszczaństwa (w związku z książką Katarzyny Sójki-Zielińskiej)*, CPH, t. XXVI z. 1, 1974, s. 230.

<sup>5</sup> Str. 91-92 omawianej monografii oraz tamże, przyp. 225.

ności ziem polskich przez usunięcie prawa polskiego w dziedzinie prawa karnego<sup>6</sup>. To był zatem główny powód zastępowania prawa polskiego przez – choćby nawet nie ostateczną wersję – kodeksów austriackich.

A co do owego „poligonu doświadczalnego”, to pogląd ten, jak już była o tym mowa, pojawił się w nauce zachodnioeuropejskiej, gdy rozważano polskie osiągnięcia w dziedzinie badań komparatystycznych, stanowiących podstawę prac kodyfikacyjnych po 1919 r. Na tym należy dyskusję nad „poligonem” zakończyć.

Nie pominęła też autorka jedynego znanego w literaturze wpływu dawnego polskiego prawa na kodyfikację austriacką – uwzględnienia upowszechnionej w Polsce instytucji *pactum advitalitium*, czyli umowy dożywocia pomiędzy małżonkami<sup>7</sup>.

Część trzecia (s. 175-276) dotyczy Kodeksu Napoleona (Code civil). Kodyfikację tę autorka ocenia bardzo wysoko. Pracę miała bardzo uproszczoną, gdyż przed dwoma laty opublikowała monografię poświęconą temu kodeksowi<sup>8</sup>. Obecnie potraktowała tę monografię jako jeden z etapów szerokiej, tu omawianej syntezy, wykorzystując zarówno systematykę, jak i powtarzając konkretne rozważania. Nie ma więc potrzeby porównywania obu wersji, gdyż nie zachodzi tu zmiana poglądów autorki, lecz tylko drugie, ściślejsze ich przedstawienie.

Czytelnik otrzymał więc studium genezy Kodeksu Napoleona oraz jego analizę, poczynając od omówienia światowego zasięgu kodyfikacji napoleońskiej, jej założeń ogólnych i systematyki. Autorka scharakteryzowała następnie prawo osobowe i rodzinne, rzeczowe, spadkowe i zobowiązania. Kolejne rozdziały poświęcone zostały nowelizacjom Kodeksu Napoleona w XIX i XX w., jego funkcjonowaniu w nauce i w orzecznictwie.

Osobny rozdział poświęcony został Kodeksowi Napoleona na ziemiach polskich, w latach 1808-1946. Zagadnienia te mają swoją dużą literaturę; omówione zostały poglądy zarówno zwolenników, jak i przeciwników tej kodyfikacji, a także okoliczności powołania w związku z tym warszawskiej Szkoły Prawa. Wprawdzie klęska Napoleona i likwidacja Księstwa Warszawskiego zachwiały jego systemem prawnym, ale okazało się wówczas, iż w ciągu kilku lat, 1808-1815, wzrosła liczba zwolenników tej kodyfikacji, nie wchodził natomiast w grę powrót do dawnego prawa polskiego. Ostatecznie w latach 1808-1825 powstał „Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego”, który był modyfikacją Kodeksu Napoleona.

Rolę dziejową tego kodeksu na ziemiach polskich określa fakt następujący: w 1832 r., na fali zmian ustrojowych po klęsce powstania listopadowego, mógł uzyskać moc obowiązującą „Zwód Praw Cesarstwa Rosyjskiego” (obowiązujący już na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego). Na szczęście, pozostał jednak w mocy system „prawa francusko-polskiego”, chroniąc nas przed inwazją prawa rosyjskiego. Obowiązywał on w następnych dziesięcioleciach na terenie Królestwa Polskiego, stając się – jak napisała autorka – „czynnikiem utrzymania naszej narodowej tożsamości wobec caratu, ogniwem zespalaającym z tradycjami zachodnioeuropejskiej cywilizacji i kultury prawnej” (s. 271). Z tych też względów Wydział Prawa Uniwersytetu Warszawskiego stał się ważnym ośrodkiem studiów nad prawem francuskim.

Część czwarta (s. 277-369) omawia Kodeks cywilny niemiecki (Bürgerliches Gesetzbuch, w skrócie: BGB). Przedstawiła tu autorka dzieje kodyfikacji prawa pruskiego na całej niemal przestrzeni wieku XIX (charakterystyki Landrechtu pruskiego dokonała już w części pierwszej), na tle rozwoju nauki prawa, poczynając od szkoły historycznej w prawoznawstwie. Na szczególnie podkreślenie zasługuje fakt, iż autorka „wydobyła z zapomnienia” wkład Leona Petrażyckiego w dyskusję nad kodeksem cywilnym niemieckim. Przedstawiła też barwne dzieje prac ustawodawczych u schyłku wieku XIX i sytuację kodeksu od roku 1896, kiedy uzyskał sankcję cesarską, do roku 1900, kiedy wszedł w życie.

<sup>6</sup> Stanisław Grodziski – Stanisław Salmonowicz, *Ustawa karna zachodnio-galicyska z roku 1796. Zarys dziejów i charakterystyka*, CPH, t. XVII, z. 2, 1965, s. 147-148.

<sup>7</sup> Str. 93 omawianej monografii oraz tamże, przyp. 226.

<sup>8</sup> Por. wyżej, przyp. 3.

Analiza BGB ma dla czytelnika polskiego dużą wartość, gdyż w syntezie *Historii państwa i prawa Polski* została ona przeprowadzona zbyt zwięzle i ogólnikowo<sup>9</sup>. Zupełną nowością stanowią rozdziały dotyczące nowelizacji BGB do roku 1945 i dalszych przemian niemieckiego prawa cywilnego po drugiej wojnie światowej, na terytoriach RFN i NRD<sup>10</sup>.

Przechodząc w swych rozważaniach do współczesności, autorka podkreśliła, iż u schyłku lat dziewięćdziesiątych XX w., wraz z przyspieszeniem procesów integracyjnych wspólnej Europy i wobec pragmatyzmu cechującego prace unijne, pojawiły się wątpliwości co do celowości korzystania z dorobku historycznego. W doktrynie cywilistycznej jednak rozwija się nurt badawczy, poszukujący w historii prawa „wspólnego rdzenia” zarówno w sferze zasad ogólnych, aparatu pojęciowego i wartości etycznych, jak i szczegółowych unormowań prawa cywilnego (s. 15).

Powoli jednak kształtuje się wizja Europejskiego Kodeksu Cywilnego (s. 373). Nie będzie on zespołem norm odgórnie narzuconych; bliższy będzie natomiast – podkreśliła autorka – napoleońskiej idei wspólnego prawa dla Europy, *Ius Commune Europaeum*.

STANISŁAW GRODZISKI (Kraków)

Przemysław Dąbrowski, *Narodowa Demokracja byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Studium z zakresu myśli politycznej i działalności obozu narodowego na ziemiach litewsko-białoruskich w latach 1897-1918*, Kraków 2010, 388 ss.

Badania nad przeszłością ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, zawsze mocno obecne w polskich naukach historycznoprawnych, nabrały szczególnej intensywności w ostatnim dwudziestoleciu. Obok klasycznych już opracowań mówiących o ustroju, dziejach prawa czy myśli politycznej „dawnej i niedawnej Litwy” autorów tej miary, co Juliusz Bardach, Dawid Fajnhauz, Piotr Lossowski, Roman Wapiński czy Piotr Wandycz, pojawiają się prace kolejnych pokoleń młodych badaczy, pochylających się z uwagą nad wielowymiarowym fenomenem, jakim było Wielkie Księstwo Litewskie.

Recenzowana monografia autorstwa Przemysława Dąbrowskiego, poświęcona działalności Narodowej Demokracji na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa na przełomie XIX i XX w., należy właśnie do tego drugiego nurtu. Autor już we *Wstępie* wskazuje, iż powstała ona pod kierunkiem naukowym i dzięki inspiracji prof. Dariusza Szpopera z Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego, wytrawnego znawcy problematyki dziejów konserwatywnej myśli politycznej kresowych elit doby nowożytnej, autora kilku znaczących opracowań dotyczących tego zagadnienia<sup>1</sup>.

<sup>9</sup> Por. Konstanty Grzybowski, *Historia państwa i prawa Polski*, t. IV: *Od uwłaszczenia do odrodzenia Państwa*. Warszawa 1982, s. 607 i n. Po szczegółową analizę odesłał wówczas czytelnika do Katarzyny Sójki-Zielińskiej: *Wielkie kodyfikacje...*, Warszawa 1973, s. 177 i nn.

<sup>10</sup> Nie omówił tego Michał Szaniewicz, w *Powszechnej historii państwa i prawa*, wyd. VII, Warszawa 1994, s. 419-420. Sama Katarzyna Sójka-Zielińska w swej *Historii prawa* doprowadziła wykład do drugiej wojny światowej.

<sup>1</sup> M.in. *Sukcesorzy Wielkiego Księstwa. Myśl polityczna i działalność konserwatystów polskich na ziemiach litewsko-białoruskich w latach 1904-1939*, Gdańsk 1999, czy *Pomiędzy caratem a snem o Rzeczypospolitej. Myśl polityczna i działalność konserwatystów polskich w guberniach zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego w latach 1855-1862*, Gdańsk 2003.